

Szabó Dezső finnugrista antipátiái és finn szimpátiái

Finnugor tudománytörténeti csodabogarak I.

Régóta megfér egymás mellett a *néprokonság* és a *nyelvrokonság* összekeverése, bármi *finnugor* elutasítása és a finnek iránt érzett rokonszenv, amikor is elfelejtődik, hogy a finnek nálunk széles körű ismertsége a nyelvrokonság több évszázados kutatásának köszönhető. Nehezen találunk más olyan népet, amely ekkora távolságból és ekkora történelmi-társadalmi különbségekkel ily mértékben ismertté vált a magyarok körében, még „a mi lengyeleinkkel” is más a helyzet.

A budapesti bölcsészkar talán legrégebbi tantárgyát az 1872-ben alapított finnugor tanszékén oktatják: minden magyar szakos hallgatónak tanulnia kell annyi történeti-összehasonlító nyelvészetet, amennyivel a nyelvrokonság és konkrétan a finnugor nyelvrokonság mibenlétét tisztázni tudja, és annyi „népismeit” ismeretet kell szereznie a finnugor nyelvű népekről, amennyivel ezeket a népeket el tudja helyezni a világ (szerényebben, Európa) népei és nyelvei között. Így részesült ilyenfajta képzésben magyar–francia szakos hallgatóként Szabó Dezső (1879–1945) író is, egyike a felettebb vitatott irodalmi és ideológiai személyiségeknek. Feltűnően tehetséges finnugrista nyelvész-palántaként felsőbb éves korában maga is tanította ezt a tárgyat („...rám bízta, hogy az első éves magyar szakosokat vezessem a finn-ugor nyelvészetben és a finn nyelvben”), vannak ma is idézett nyelvészeti munkái (lásd *Nyelvőr*, *Nyelvtudományi Közlemények*, *Nyelvészeti Füzetek*), de ismeretes a gyökeres pálya- és nézetmódosítás, a nyelvészettel szakítás története is, ami nem az egyetlen ellentmondás Szabó Dezső ágas-bogas életművében. Az életrajzról és az életműről summázatként a legismertebb Gombos Gyula sokat idézett Szabó Dezső monográfiája (Gombos Gy.: Szabó Dezső. Budapest, Püski 1989⁴), ezt megelőzően Nagy Péter irodalomtörténész volt szinte az egyetlen, aki monografikus jelleggel foglalkozhatott vele (Nagy P.: Szabó Dezső. Budapest, Akadémiai 1964). A Szkitiától Lappóniáig című munkájában Domokos Péter sem hagyta említetlenül Szabó Dezső ide vonatkozó ténykedését (Budapest, Universitas 1998²).

Szabó Dezső finnugor vizsgájáról olvasva az *Életem* című kétkötetes önéletrajzból (Budapest, Szépirodalmi 1965), fogalmat alkothatunk arról, mit vesztett a tudomány, közelebről a tervezett összehasonlító finnugor mondatán a pályamódosítással:

„A nyelvészeti vizsgára Szinnyei professzornál csak délfelé került a sor. Itt már Beöthy vette át az elnökséget. Nagyon sokan tódultak be, még jogászok is, hogy hallgassák a finnugor csodát. Szinnyei szólt: – Keresse meg a *Kalevalá*-ban a kilencedik éneket és fordítsa. Én lehető szerényre csapolya hangom, mondtam: – Ez az Aino-runo, ezt tudom könyv nélkül. – Hát mondja. Megeresztem a csapat, folyik a Kalevala, mint a nyári zápor. Kis idő múlva Szinnyei közbeszólt: – Most keresse meg a harmincegyedik éneket. Még szerényebben zengem: – Ez a Kullervo-runo, ezt is tudom könyv nélkül. És már fújom is.

Így ment még négy vagy öt runóval, mert körülbelül felét tudtam könyv nélkül az egész *Kalevalá*-nak. A hallgatóságon mindegyre villamosáramok csaptak át. Beöthy derült volt, mint a telihold. Aztán áttértünk az összehasonlító nyelvészetre. Egyszer – jóval később – az állatkertben egy vasárnapon Jónás, a híres viziló azzal lepte meg bámulói odatologott tömegét, hogy hátat fordított nekik, és anyagcseréje végelszámolását olyan fergetegesen záporozta feléjük, hogy mindnyájan kaptunk több-kevesebb emésztési emléket tőle. Így köpdöstem én a finn, észt, lapp, vogul, osztyák, zürjén, votják, mordvin szavakat a jelenvalók hüledezésébe. Végre Beöthy kacagva felállt, és tapsolni kezdett. Tapsolt mindenki. Sohasem hittem, hogy így lehet örvendeni a finn-ugor nyelvészethez.”

Néhány bekezdéssel lejjebb azonban ez is olvasható:

„Nyelvészeti tanulmányaim, melytől nemsokára örökre el fogok válni, megtanítottak módszeres kutatásra, módszeres gondolkodásra, kitartó munkára. És megmutatták a nyelvek csodálatos életét.”

Az elválásáról a tudománytól az Eötvös Collegiumban töltött negyedik évére emlékezve (Életeim I: 790–791) ezt írta:

„Megálmodott nagy munkámon: a finn-ugor mondattanon is keményen dolgoztam. Az ilyen munka első, roppant fegyelmezettséget és türelmet parancsoló feladata a cédulázás. És mivel némely mondatban tíz-tizenöt különféle mondattani eset is lehetett, az ilyen mondatról tíz-tizenöt cédulát kellett készíteni. El lehet képzelni, micsoda óriási munka így kicédulázni az összes finn-ugor nyelv nyelvi megnyilatkozásait. De azért ez a munka csak a laikus előtt tűnik fel gépiesnek és lélektelennek. Ez alatt a munka alatt látja meg az ember a nyelvi jelenségek egyéniségét, a törvényszerűségeket. Ekkor alakul ki fokról fokra a leendő munka képe. Ez pedig rendkívüli, sajátos öröm a dolgozó számára. – És dacára, hogy ez az öröm sokszor lobbant fel bennem: mégis mint haragos walkűrök, nagy kétségek suhantak át lelkem felhői alatt.”

Kétségeit két csoportba sorolta, az egyik az idővel volt kapcsolatos, a rekonstruktumok időbeli távolságának megállapítását „tudományos mókának” tekintette, a másik fajta kétség szerint:

„ebben az időben még a finn-ugor nyelvészet nem rúgta le mindenik lábáról a gyermekcipőt. ... úgy láttam, hogy az egész finn-ugor nyelvészet egy vak sikátorban mozog. És máig is megdönthetetlenre alakult ki bennem az a meggyőződés, hogy a magyarnak fajtilag semmi köze sincs a finn-ugor népekhez.”

Itt van a kutya (az egyik kutya) elásva: nyelvrokonság? fajrokonság? A faj szó mikor milyen értelmű társadalom- és nyelvtudomány-történeti használatának tisztázása nálunk még várat magára (lásd például a finn Aira Kemiläinen és munkatársai kutatásait).

Miután „borússá búsították” egyes nyelv(észeti) tények és a tudomány állása – szakított vele. Erre Kuncz Aladár és Laczkó Géza társaságában egy szép augusztusi délután a Verbőczy u. 11-beli albérletében került sor, ahol – miután egy csomó behűtött üveg sört, szalonnát, szafaládét, szalámit, zöldhagymát és kenyeret vettek Szabó Dezső utolsó forintjain (Életeim II:148–149):

„a lakomat odaterítettük a jó hűvös kályha elé, székekkel és a huszonötezer finn-ugor cédulával. Az első pohár megivása előtt egy köteg cédulát bedugtunk a kályhába, és

ünnepélyesen meggyújtottuk. Aztán ettünk, ittunk, beszélgettünk, és közben folyton finn-ugor nyelvészettel tápláltuk a tüzet. Majdnem három órába került az egész elégetése.”

A cédulaégetésről szóló részt Gombos Gyula Laczkó Gézának a Nyugatban megjelent novellájából – A Kollégium Don Quijotéja (1909) – idézte. A hősnek, Ajókay (értsd Szabó) Dezsőnek az őt meg nem értő baráthoz intézett monológját (itt részletekben) mint a pozitívizmus leglátványosabb, kályhát melengető kritikáját idézzük:

„Mintha nem akarnátok világosan látni. ... A nyelvtudomány nincs magáért. Ezt akartam veled megértetni. ... Nincs lelketek! Tehetetlen kövekként gurultok a tudományos divat lejtőjén. Nyelvészek vagytok, mert mindenki az, mert minden tökkelütött képes egy nyelvészeti dolgotat összeverni. Hordjátok, hordjátok az anyagot rakásra, de összefoglaló nagy megértők aligha támadnak belőletek. Fele annyi adat is elég lenne, ha jól rájuk néznétek. De ti összekubikoztatok az anyagot, és várjátok, hogy magától repüljön ki belőle valami eszme. Van, aki hetet-havat összehord 600 oldalas könyvben európai, ázsiai, élő, kihalt, nem is élt népek nyelvéről, illetőleg csak szavairól és miféle eredményre jut? »Népünk e népekkel sokszoros érintkezésben lehetett századokon át.« Tessék, ez az. Ez eredmény? ... Hát takarodjatok előlem, hát vesszetez magatokba, bánom is én. Mít törődöm én veletek?”

A fenti Jónás-féle kitérő a Szabó Dezső-i stílusnak jellemző eleme, és a később megváltozott nézet visszavetítése, miszerint a finnugor nyelvészet „lelki trágya”. Ez idézet A magyar Tanárság pszichéjéhez (Nyugat 1911. 2. kötet 354–360) című, vitát kiváltó, helyenként ma is időszerű írásából, amely – első mondata szerint – arról szól, mennyire neveli az életre az egyetem „a tanárfiókát”. Előrebocsátotta: „Amiket itt fogok mondani, minden személyi vonatkozás nélkül mondom. Hiszen igazán semmi személyes rancune-re nincsen okom s annak a tárgynak a tanára, amely ellen a legerősebben szólok – a finn-ugor nyelvészet – a legnagyobb jószággal kötelezett hálára. Tudományos jóhiszeműségét és lelkiismeretét feltétlenül tisztetem. Itt a rendszerről van szó.” „Nem laikus ember beszél. A finn-ugor nyelvészet éveken át hitem volt. Nem is sikertelenség panaszol. Első kezdéseim a legnagyobb jóakarattal fogadták és érdemen felül jutalmazták.” A vita kapcsán kijelentette, a szaktudósok foglalkozzanak vele, „de ne tegyék mindenki számára kötelezővé, mivel a többségnek nem jelent szellemi értéket” (uott 687).

Ezek után nem meglepő (vagy ennyi finnugrisztika után éppenséggel nagyon is meglepő), hogy Szabó Dezső számos (pontosabban számtalan) írásában találunk utalást a magyar nyelv és a magyar faj (etnikum/nemzet, lásd fentebb) társtalanságára. Például „rokotalan nyelvünkkel, rokotalan sajátos pszichénkkel nekünk egész sajátos helyzetünk van Európában” (Az egész látóhatár 1: 328) vagy „a magyar faj egyedülálló, rokotalan nép Európában, és így a határokon kívül semmi más olyan nép nincs, melyet a vér, nyelv vagy kultúra rokonsága egyéni fejlődésének természetes hátvédjévé tenne” (uott 335). Nincs mit csodálni, hogy például a Badány-Jós Ferenc által fémjelzett Ősi gyökér (Buenos Aires) 1975-ben készséggel idézte az Életeimből a fenti kiábrándulást, jóllehet idézhetett volna a „délibábos őbieskedés”, „a torzonborz magyarkodás” elleni nyilatkozataiból is. Ilyen A Népből megjelent egyik könyvkritikája („Csaba királyfi él ... Anka János könyve 1921. jún. 5. vasárnap, 2-3. old. alsó fele; a II. rész), ebből a nehezen odaillő, indulatos szózuhatagot idézzük, amely után váratlan a könyv szerzőjét illető dicséret: „...szép könyv. Mondj köszönetet érte” (vö. másképp Nagy P. 1964).

„A magyarságnak két típusát halálosan gyűlölöm, mert: nem magyarság, hanem a *magyarkodás* (kiem. SzD) legundorítóbb, legkártékonyabb formája. Az egyik a néhai Horvát István fajta. Tudományellenes meggajdulás ez, mely egy holdkóros, sohasem létezett múltat zagyvál egybe, hogy a maga magyarkodó csörgősipkáját végtelen ismétléssel a világ orra elé rázhassa. Ezek számára a mai élet nagy kérdései nem léteznek: ők Bendeguzt, Irnókot és társaikat ráncigálják ki sírjaikból lehetetlen jámbusokba és olvashatatlan műfajokba. Ez a típus, ha jóhiszemű, félbolond mániákus, ha szélhámos, kártékony állat. Mindkettő kompromittálja a magyar szellemet. A második típus a kuruckodó, kossuthapánkos, kirakatosan ellenzéki, fokosos, gatyás, teremtettés, zigomár-magyar. Ennek a kultúr Európa: az átkos nyugat, a modern szellemélet nagyszerű termése: erkölcstelen destrukció. Műveletlensége roppant biztonságával ítél eleveneket és holtakat. Ez a magyarkodó kannibál az, ki tajtékozó agyarral megy minden tehetségnek, a magyarság legmélyebb megnyilvánulásának. S ez az üresfejű dül be minden idegen csirkefogónak, ha az magyarságot klaunkodik előtte. Ezt a típust fajunk fejlődése érdekében patkányméreggel kellene kiirtani.

A magyarság nem analfabéták holdkóros múmiája. A magyarság nem cafrang, nem paszománt, nem gatyá, nem töltött káposzta, nem dummerauguszt bohócuha, melyben turáni vitustáncot járunk a szemberöhögőknek. És minél jobban el van telve valaki a nyugati kultúrával, annál mélyebben lehet magyar. Az irodalom maga nem hunkardnyelés, nem hastánc, ahol az író vonaglik és bődül, hogy hogyan legyen magyarabb. A magyar irodalom egyszerűen és mély gyökerekről magyar, mint ahogy a fák az erdő fái. Még az is teljesen felesleges, hogy a *magyar* név valami sűrűen forduljon elő benne.”

A nagy cédulaégetés után a finnugor népeket a finnek kivételével később csak hébe-hóba emlegette. Finnországi ismertsége más kérdés, erről itt csak néhány jellegzetes epizódot említünk. Szabó Dezső finn-szimpatijának megnyilvánulása több korszakba sorolható. Időrendben haladva első, diákkori sikereit már fentebb irigyelhattuk, és az idézettek túl az Életeimben más helyeken is találni rájuk utalásokat.

Az 1910-es – 20-as évekre vonatkozóan a finn–magyar kapcsolatok finn bibliográfiájában (V. Tervonen – I. Wichmann 1982, Helsinki, Castrenianumin toimitteita 24) a Szabó Dezső névnél két tételre bukkanunk (a másik kettő a kortárs történész Szabó Dezső professzoré).

A Suomalaiset [Finnek] című írás az Ylioppilaslehti-ben [Egyetemista Újságban, az ún. heimonumero-ban, vagyis finnugor néprokossági különszámban 1923. III. 3.] valószínűleg azonos A finnek címmel, A Népből 1921. jún. 10-én, pénteken magyarul megjelent írásával. Faragó József fordította finnre; a kétféle szöveget nem állt módunkban egybevetni. A magyar cikk végén kiderül, hogy a Helsinkiben 1921 nyarán tartott ún. finnugor iskolakonferenciának, későbbi nevén I. Finnugor Közművelődési kongresszusnak a tiszteletére írta, amelyet még további négy kongresszus követett (1924 Tallinn, 1928 Budapest, 1931 Helsinki, 1936 Tallinn), és amelyről Bán Aladár beszámolt A Népből, ahol számos más – főleg szintén Bán Aladártól származó – finn és finnugor vonatkozású hírt, írást is közreadtak, akár a címloldalon is, mint például E. N. Setälä magyar nyelvű nyilatkozatát a szovjet/országi karélieiai helyzetéről.

Ezt a finnekről szóló írást Nagy Péter – mint A Nép-ben megjelent Szabó Dezső írások közül az összesen két említésre méltó egyikét – a következőképpen jellemezte (1964: 307–308): itt „a délibábos turánizmussal a rokonnép kultúráját állítja szembe, s azt követeli, hogy minden család asztalán legyen ott a Kalevala és a Kanteletár”, és a 341. jegyzetben az „Én minden ... magyar lélekbe” kezdetű-végű részt idézte is a cikkből, amelyet itt most – a politikailag nem korrekt részei nélkül – közreadunk (a magánhangzók helyesírását, a Kalevala szó sajtóhibáit kijavítva):

A finnek

A világháború nagy ítékezéséből a finnek megnyert pörrel kerültek ki. Ez a nagyszerű nép, mely makacsul ragaszkodik faja életjogához, szabad lett s most saját akaratával építheti jövőjét. 1808-ban az orosz Zigomár¹ kitepte a kis Finnországot Svédország kezeiből. Azóta az orosz politika állandó programja volt oroszra nyelni ezt a csodálatos népet. De kemény legényre talált: a finn keresztbe feküdt a medve torkában s hősiesen, makacsul, szép szón és remítéssel keresztül megmaradt finnek, a Kalevala népének.

Csodálatos ez a nép, mintha Jókai világteremtéséből került volna a kékszemű tavak, a végtelen erdők országába. Nagy lelki erői vannak s még hibái is: makacssága, konzervatívizmusa szükségszerű védőszerepet játszottak a történelemben. Erős az ökle és tanulni vágyó a lelke. Analfabéta nem igen van ebben a népben s a kultúra ott az egész népnek mindennapi gondja. Az erdőben szétszórt tanyákon, a természet hozzáférhetetlen búvóhelyén a nép fiai egymásba plántálja [!] át tanító nélkül az olvasás, a betűvetés tudományát. Az idősebb tanítja az ifjabbakat. Ez pihenés és játék nekik nehéz birkózásukban a természettel.

Itt még friss habokkal zubog a népköltészet folyója. Az ősrégi finn népdalokból az emberiség egy rég eltűnt arca néz ránk, melyet ma már hiába keresel Európa többi népeinél. Az ethnografiában, a népköltészet tanulmányozásában, a nyelvészetben érte el a finn kultúra legmagasabb csúcsait s ezen a téren nem kell szégyenkeznie Európa egyik népe előtt sem.

Sohasem felejttem el azt a hatást, melyet a Kalevala első hallása tett rám. Még egy kukkot sem tudtam finnül s úgy mentem Szinnyei professzor egyik előadására. Ott éppen a Kalevala eredeti szövegét kezdték olvasni. A szavak különösek, idegen pattogásúak voltak, de a ritmus olyan ős vissza emlékezéssel [!] fogta meg lelkemet, hogy egy pár hét alatt már értettem az egész eposzt s tekintélyes részét könyv nélkül tudtam. A Kalevala lelkesített rá, hogy négy éven át éjjel-nappal foglalkozzam a finn-ugor nyelvészettel. [...]

Ismerik-e nálunk eléggé a finn népnek, ennek az olyan mély gyökérről testvérnemzetnek a népbölcsészetét? Vannak belőle bő mutatványok a népiskolai és középiskolai kézikönyvekben? Zongorázzák, énekelik-e úri leányaink a finn népdalokat, akik Budapest minden idegen lupanár nótáinak odaadják magukat? Hallasz-e a kávéházakban a cigánytól finn népdalokat? [...]

Ezerszer üvöltöm, hogy mi nem azért főttünk-sültünk ezer esztendő poklában, hogy itt egy Magyarország nevű bármilyen összetételű nép-ragout zabáljon az élet. A mi ős szerelmünk a magyarság sajátos arca. Ésha [!] azt akarjuk, hogy ebből az arcból ne vesszen

1 A jelentéséről lásd a google.com-ban a minimum 33 600 találatot

el egy vonás sem, vissza kell kapcsolódni a testvérnépek ős kultúrájába. Én minden délibá-bos, analfabéta történelmi zagyvaságot utálok, s nem szeretem, ha a központi kávéházban lóhúst puhítanak a kurzustalan felük alatt s turáni elbeszéléseket és drámákat írnak. De feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a finn-ugor, török-tatár népek sajátos kultúráját, mitológiáját, népköltészetét felölleljük a magyar lélekbe. A középkori megvénült várurak fiatal gyerekek lélegzetét szívták be, hogy megfiatalodjanak. Szívjuk be a finn nép tiszta, erős lelkét.

A Kalevala egésze megvan Vikár Béla fordításában, a Kanteletár (finn népdalok) egy része Bán Aladár áttételében. Házi könyve legyen ez a két könyv minden magyar családnak. Olvassák pl. el a Kalevalából a Kullervó epizódot (31–36. ének), a világ népköltészetének egyik legcsodálatosabb természetével fognak megismerkedni. És művészi fordítóink figyelmét is felhívom e kitagadott népek költészetére. Végtelen szolgálatot fognak tenni a magyarságnak, ha most, mikor a nagy árjalumpolás után sajog a kaccenjammerünk, a rokonabb népek lelkével gazdagítjuk sajátos kultúránkat.

Az úgynevezett turáni mozgalomnak megvannak a maga fonákságai, bolondjai, analfabétái és szédelgői. De maga a mozgalom megújulásunk egyik leghatalmasabb gondolata, mely sajátos kultúránk szempontjából rendkívül termények [!] s talán a történelem egy új fordulatánál politikailag is erőt adó lehet. Szeretném én most azt a pocskékképű tatár, kirgiz vagy mandzsu lányt látni, akivel én nem járnék pogány örömtáncot az árja-koponyák fölött! A nyugati kultúrát ki kell zsákmányolnunk. Ezekben a kultúrákban vissza kell szeretni magunkévá lelkünk egy-egy elfelejtett ős vonását. [!]

A kitagadott testvérnépek most Helszinkiben [!] nagy összejevetelt fognak tartani. És Finnország napot fog szentelni a magyarság szeretetének is. Fogadja a nagyszerű finn nép a felfeszített magyarság hálás köszönetét. Öt sebünk tág kapu volt, de még maradt annyi vérünk azért, hogy azon át az egész jövőre tartó szeretettel szeressük Suomi csodálatos népét.

A finn bibliográfia másik tétele a Két árva című, először 1922-ben közreadott novella, amely szintén Faragó József fordításában 1923-ban jelent meg a Suomen Heimo [tkp. Finnugor rokonság, szó szerint „finn törzs”] nevű újságban (Kaksi orpoa 190–191). Témája nem finn, nem magyar–finn, érdekességét itt és most pusztán a finnre fordítás ténye adja, illetve az, hogy első magyar megjelenését közel tíz újrakiadás követte, és hogy 1941-ben a második budapesti könyvnapon Tímár József előadásában el is hangzott. 1922-ben a kritika a sikeres novellák közé sorolta, Nagy Péter viszont jóval később úgy találta, hogy „a Két árva, ez a töről metszett »turáni« elbeszélés, melyben egy megvadult ló betörése során »fajilag« ismeri fel egymást egy magyar és egy tatár legény” mint a novelláskötet nagyobb része „a faji gondolat illusztrálására született, elsősorban a háború és az irredenta eszmekörébe kapcsolódva” (1964: 316).

A rövid életű, csak 1923-ban megjelenő Élet és Irodalom folyóirat Aktualitások rovatában (1923: 34) ez olvasható a főszerkesztő Szabó Dezsőtől:

Liipola Yrjö fordítása

Liipola Yrjö, az ismert nagytehetségű finn szobrász lefordítja finnre az Elsodort falut. Az első kötet már készen van s Liipola nagy művészi intuícióval valósította meg a nehéz feladatot. Azok, akik Finnországból felkérték erre a nagy feladatra művészt, nyíltan megmondották, hogy megelégtették már azt, hogy a modern magyar irodalmat csak közepes tótcokkák és svábocskák ügyeskedéseiből lássák és műveket akarnak látni, melyek igazán magyarok, és igazán művészet. Liipola különben már több magyar könyvet fordított le finnre s egyik leglelkesebb propagátora a magyar kultúrának.

A szerénytelenségben nem szenvedő szöveg önmagáért beszél. Az 1919-ben megjelent Elsodort falu finn fordítása a finn bibliográfiákban azonban nem szerepel. Az évtizedekig Magyarországon élő Yrjö Liipola és magyar felesége azon kevesek közé tartozott, akiket az író viszonylag közel engedett magához. Erről maga Liipola számolt be Vaellusvuosiltani. Muistelmia I. [Vándoréveimről. Visszaemlékezések I. Porvoo–Helsinki, WSOY 1956] című könyvének Dezső Szabó – taisteleva kirjailija-titaani [Szabó Dezső – a harcos író-titán, 318–328] című fejezetében. A fordításról és a ki nem adásról Liipola ezt írta (finnül i. m. 327–328, itt utána magyarul Szíj E. fordításában):

„Aloin jo siihen aikaan suomentaa hänen parasta romaaniaan, Elsodort falua, joka on suuri kaksiosainen teos. Sitä olivat jo toiset yrittäneet kääntää Euroopan suurkielille, mutta kukaan ei saanut työtään valmiiksi. Tarvittiin nimittäin kääntäjä, joka täydelleen hallitsee unkarin kielen ja ymmärtää hänen kirjakielensä, joka on aivan toisenlaista kuin toisten kirjailijain kieli, rikasta, täynnä uusia sanamuodoksia, uusia tai muresanoja, joista vaillinaisesti kieltä taitava ei koskaan saa selvää ja joita hän ei osaa istuttaa omaan kieleensä. Se oli aikaa vievää ja vaivalloista työtä, joka ei kannattanut, jos siitä tahtoi ansaita ja elää. Siksi sen käännös ei ole tietääkseni ilmestynyt millään kielellä. Minäkin taistelin sen kanssa parikymmentä vuotta, kunnes sain sen valmiiksi. Oli aivan mahdotonta hänen tavallaan ilmaista ajatuksia toisella kielellä, eikä teos millään kielellä olisi alkuperäisen veroinen. Moin käännöksen Suomessa kustantajalle, mutta vaikka siitä on jo muutama vuosi kulunut, ei kirja vieläkkään ole ilmestynyt. Se on vahinko, sillä mikään unkarilainen romaani ei ole niin syvältä kyntänyt unkarilaista maaperää, ja kukaan ei ole niin voimakkaasti kuvannut Unkarin kansan sielua.”

„Már akkortájt elkezdtem fordítani a legjobb regényét, az Elsodort falut, amely kétkötetes nagy mű. Mások is próbálták már lefordítani az európai nagy nyelvekre, de senki sem készült el vele. Ugyanis olyan fordítót igényel, aki teljességgel ura a magyar nyelvnek és érti az ő írói nyelvét, amely teljességgel különbözik más írók nyelvétől, gazdag, tele van új szóalakzatokkal, új vagy nyelvjárási szavakkal, amelyeket a nyelvet nem teljességgel ismerő sosem ért meg és amelyeket képtelen átültetni a saját nyelvébe. Ez időigényes és sok gondot okozó munka, amelyet nem érdemes csinálni, ha valaki pénzért teszi és ebből akar megélni. Ezért a regény tudtommal semmilyen fordításban nem jelent meg. Én is két évtizedig küszködtem, mire elkészültem vele. Teljes képtelenség volt más nyelven a szerző módján fejezni ki a gondolatait, és semmilyen más nyelven nem lenne az eredetivel egyenértékű. Eladtam a fordítást Finnországban egy kiadónak, de jöllehet már jó pár év

eltelt, a könyv még mindig nem jelent meg. Kár, mivel semmi más magyar regény sem gyökerezik olyan mélyen a magyar földbe, és senki sem ábrázolta olyan erőteljesen a magyar nép lelkét.”

Tehát az 1919-ben megjelent Elsodort falu első kötetének fordításáról 1923-ban mint készről írt Szabó Dezső, ehhez képest Liipola maga írja, hogy a szöveggel folytatott „két évtizedes harc” után adta át a teljes és kész fordítást egy finn könyvkiadónak (melyiknek?), és a regény mégsem jelent meg finnül. A finn fordítás kéziratát – Tulvan viemä kylä – a finn Liipola-kutatók is keresték és ma is keresik (Viironen, Heikki: Missä on Dezső Szabón ”Tulvan viemän kylän” käännös? Hiidenkivi 2007/6:54).

Arvi Järventaus a másik finn, aki 1938-ban ismerkedett meg Szabó Dezsővel. Itkuvien pajujen maa (A szomorúfűzek országa) címmel kiadott magyarországi megfigyeléseiben külön részt szentelt a nagyközönségnek szánt előadás-sorozatairól is híres írónak. Järventaus döbbenet nézte a magyar társadalomnak a realitásokkal nem törődő részét, és érdekelt az az író, aki már 1911-ben azt hirdette, hogy „nincs múlt múltért, nincs tudomány tudományért”, aki 1936 nyarán gyilkos gúnyjal írt arról, hogy „ősvallászkodunk vagy ősmitológizálunk”, aki azt vallotta: „Mi bűnnek, sok esetben súlyos gazténynek mondjuk, ha figyelmet és élő energiát vonunk el a ma rettentő problémáitól egy meddő múltosdihoz” (Toborzó. Az egész látóhatár I: 117). – Mindkét finn memoár-részlet fontos kortörténeti adalék.

Szabó Dezső Ainohoz című verse már a címével sejteti a finn vonatkozást, hiszen a Kalevalának köszönhetően az Aino a legismertebb finn női név világszerte. Finn fordításáról, finnországi ismertségéről nem tudunk. Nem tartozik a magyar költészet legjobbjai közé, de a maga módján mind tartalmát, mind formáját, stíluselemeit tekintve figyelemre méltó, nem csak mint az írói életmű része, hanem mint kortörténeti és eddig figyelemre nem méltatott kapcsolattörténeti adalék, ennek tekintjük az alábbiakban (és amolyan „menet közbeni” kutatási feladatnak: ki volt a versben említett professzor apa, ki volt/lett ez az Aino). A keletkezés helye és ideje ismert, az utolsó sor után ott áll: Rákóczi-tér [Szabó Dezső lakása] 1940. februárius hava 2. A vers tehát a finnek ún. téli háborúja – az 1939. nov. 30-tól 1940. március 13-ig tartó honvédő háborúja – idején íródott, de a másik küzdő fél nem is említődik benne.

Ahhoz mérten, hogy Szabó Dezső, ha egyáltalán ismert, akkor sem költőként ismert, és hogy számos kiadásban jelent meg (lásd alább) a vers, amelyhez hasonló – legalábbis Nagy Péter szerint (1964: 504) mint kollázstechnikai újítás – a kérdéses korszakban csak még egy akad az író életművében (saját elhivatottságáról), alig találunk az Ainohoz-ról említést. A vers végét jellemző Arany János-féle Családi kör-utánérzés értelmezése, különösen etnofuturizmusként, még várat magára. A Jelenkor alább megnevezett számából itt közölt, jellegzetes nyelvezetű idézet is sajátos szemszögből íródott (ami itt dőlt, az az eredetiben ritkítás):

„*Szabó Dezső finn versét* mindenki mélységes megrendüléssel olvashatta a Magyar Nemzet egyik legutóbbi vasárnapi számában. A küzdelmes nagy író, ifjúságunk egyik legnagyobb (!) nevelője és forradalmasítója most nem lázas és vad érzelmeket kergetett, hanem a Sors veszedelmei elől mélységes hittel és megadással keresett menedéket egy tiszta és szabad Isteneszme ölében. *A finn nép szabadságáról és a finnekhez való szeretetéről* beszélt ez a vers előbb, hogy azután magasztos himnuszává legyen az egyszerű, meleg, emberi

természetességnek, mely már maga az Istenezsmével azonosul. Az anyaföld közvetlensége, a cipó melegsége, a kenyér ígézte mind Istent mondja s az egyszerű dolgokból is az Isten beszél felénk. Szabó Dezső pályáján ez a vers különös és egyszerű állomás. Nem csupán formája miatt, bár így is az lehetne. A szabadvers ritmikus és áradó prózája, gondolatának ritmusa, mely a zsoltárok egyszerűségére és monumentalitására emlékeztet, éppen úgy szívünkbe növekedett, mint a tartalom, mely Istenről és egy sokat szenvedő kis nép élet-halál küzdelméről beszél.”

Nagy Péter szerint „a finnek háborúján lelkesedik fel annyira, hogy a maga módján »hőskölteményt« ír róluk-hozzánk” (1964: 504), illetve mint „óda-kísérletet” említi:

„egy valaha, húsz éves korában, futólag ismert finn gyermeklány mitikusra növesztett alakján át lelkendezik a finnek hadi cselekményeiért, melyekkel ekkor tele vannak a magyar lapok: a finnek adták vissza a hitét az emberben, amit nehéz másként érteni, minthogy a Szovjetunió elleni háború gondolatán gyulladt lírai tűzre” (1964: 545).

Többféle internetes keresés és egyéb vizsgálódás után is úgy tűnik, hogy egyedül Libisch Győző foglalkozott a verssel a Szabó Dezső *költői* életművét a maga teljességében taglaló írásában: A versíró Szabó Dezső (www.tabulas.hu/szabodezso/irasok/versiro.html). „A Szabó Dezső életművét átmázoló rosszhiszemű párt-cenzor” Nagy Péterrel (454) szerinte „Szabó Dezső éppen azon lelkesült fel, hogy végre akadt egy nép a világban, mely kicsi ugyan, mint a magyar, de mégis: sikeresen szembeszegült a Gép (barbárság) és a Szám (túlerő) hatalmával – ilyesmi a háború eddigi folyamán nem fordult elő –, és ez reményt ad az emberiségnek a győzelemre. Ez az Ainohoz mának szóló üzenete.”

A vers első megjelenései a következők:

- Magyar Nemzet 1940. márc. 3. vasárnap 6. old. [egy teljes baloldali hasáb és a 2-3-4. hasábban 1/3-ad részben] – erről lásd fentebb Jelenkor 1940. április 1. 7. sz. 4. old),
- Esti Újság 1940. márc. 10. vasárnap 15. old. (itt egy divathölgy csíkos selyemblúzós [!] fényképe az illusztráció; ez a megjelenés nem szerepel az életmű-bibliográfiában; tudunkkal az Esti Újság Pozsonyban jelent meg)
- Ludas Máttyás Füzetek 57, 1940. februárius – március, a verssel kezdődik a füzet – erről Magyar Nemzet 1940. márc. 30., a 6. oldal bal felső sarkában a Ludas Máttyás Füzetekre emlékeztető címlapon reklámként teszi csak ennyit tesz közzé: Megjelent Szabó Dezső legújabb füzete
- Magyar Nemzet 1940. április 6. szombat 6. old. -ppp-: Szabó Dezső új füzete – ebben egy árva szó nincs a versről; az írói álnévlexikonban Magyar Nemzetben publikáló -ppp- nem található, gyaníthatóan a Liipola-visszaemlékezésben említett, az íróval ritka jó viszonyban levő Papp Viktor történész lehetett. A Magyar Irodalmi Lexikon Szabó Dezső-szócikkének egyik illusztrációja a füzet címlapja.
- Az elfelejtett arc című elbeszélést – ezt az 1918-ban közreadott írást, amely 1995-ig kb. 21-szer [!] szerepel az életmű-bibliográfiában – az Ainohoz című verssel együtt adta ki az Exodus 1941-ben, de hogy ennek az újrakiadásaiban – 1943², 1943³, 1944⁴ – a vers is ismétlődött-e vagy csak maga a novella, eddig nem sikerült tisztázni, jóllehet a finn tematika hazai elterjedésének, ismertségének szempontjából nem közömbös.

Aino alakjának mitikusra növesztéséről, a vers szovjetellenességéről, az irodalomtörténészek pártosságáról, az Istenhez fordulásról, a reményteljességről ítéljen ki-ki maga a vers olvastán. A szöveg tagolása a különféle, általam ismert kiadásokban nem egyforma és/de éppen Aino egyetlen megszólalásában „formabontó”. Itt az Esti Újságból idézzük, az eredeti írásmóddal, ami ugyan megnehezíti az olvasást, de éppúgy kortünet, mint maga a vers.

Ainohoz

*Kicsike Aino, szőke tündöklésed
Ugy hullt belém a mai reggelen:
Mint valamikor, sorsom egy nehéz
Hágóján, – és fájón egyedül –
Hegyek lihegve őszben és viharban
Törtem előre vert kertek között:
A Pusztulás bomlott leányai,
Szél-vámpírok és zápor-Salomék
Óriult táncukban téptek s körmeik
Sajgó lélekké vágták testemet
S vad suhanásuk örvénylő szele
Kioltotta az élet lángjait
Testem-lelkem mélyebb tűzhelyein:
Már kívántam az elpihentető
Látástalan üres nagy éjszakát:
A végtelen, örök, alaktalan
Semmit: mely nem én, és nem akarát,
Nem szín, nem forma, nem hang és más dühe
Az Élet-hóhér torturáinak
Csak semmi, semmi, végtelen, örök...*

*És akkor, mint szivenlőtt kis madár,
Arcomba hullt valamelyik ijedt
Kis kert kebléről letépett virág.*

*Arcomhoz kaptam. A virág lehullt
A sárba, és én kábult-reszketőn
Felvettem a bomlott Ősz-mostoha
Kitagadott kis sápadt gyermekét,
Zilált arcomhoz odaszorítottam
Mint ijedt lányka pillangó-kezeit.
Hogy jött karomba ez a mozdulat?
Most sem tudom. Talán a szenvedés,
A farkas fogú kietlen napok
Mohó karokká oldták lelkemet:
Hogy vágyjak, óvjak, öleljek, szeressek,
Mert annak, akit letiport az élet,*

*Ugy kell a jóság, mint a végtelen
Levegő-ég a repülő madárnak.*

*Gyenge rózsza volt, fehér, olyan gyermek,
Bántott szépsége olyan panaszos
S hogy kis teste érinté arcomat,
S hogy illata érinté lelkemet:
Ott őszben és viharban, s életem
Vad zuhanásu tört utja fölött:
Lelkem síkjain végtelen mezők
Terültek el, lány májusi eső,
Olyan puha, szelid, mint anyakéz
Az alvó gyermek homloka fölött.
Hullt a kalászkok komoly derüjére
És úgy hallgattak a boldog rögök,
A fák s elámult nagyszemü virágok,
Hogy a szívedben ének lett e csend:
Szelid kenyérről, boldog folytatásról,
Csendes tűzhelyről. – O, szent, szent*

[család! –

*És a szüremelő lány pászták között
Egy széles folyó messzi mozdulásán,
A keleti ég roppant kapujából:
Átragyogott egy óriás szívárvány.*

*Hogy életem rég az oromra ért:
Egyedül állok vad sziklák fölött:
Ugy fájtam ezt a sárbahullt világot,
És a Kainná visszazuhant embert,
Megölt nemzetek szörnyű látomását,
Égő tetőket a bölcsők fölött,
Vérbe fult vetést, meggyilkolt anyát,
A gép s a tigris-ember kézfogását
S romokká tépett templomok fölött
A zsákmány-falkák farkas-ordítását.*

Ma reggel is, hogy újból jött a nap

És vak dühén az őrült gépezet
Uj szörnyüségek robotjara lódult,
Hogy legyen uj bűn, uj tragédia,
Szétdult tüzhelyek, meggyilkolt szívek:
Kérdeztem a lelkeimtől: – minek élni,
Minek teremni? Szépség, gondolat
Kinek kell e vért őrjögő világban?
Mi értelme van, annak, aki lélek?
Hol lel társat az, ki ember maradt?

S akkor, kis Aino, szőke fürtjeid
Szétpárázó fényében visszahulltál
A lelkembe, mint sötét tó vizébe
A parti fának hófehér virága.

Huszéves voltam, te alig tizennégy,
Tudós jó édesapád elhozott,
Hogy lássad a legendás, „nagy rokont”,
A dal és ritmus ősi arcu népét,
A vérben s könnyben újra nyílt magyart.

A hajó lassan uszott felfelé
A nyári estben álmodó Dunán,
Tündérországot és fényt álmodott,
Tovább álmodta azt a büszke álmot,
Mely ide hozta a nehéz magyart.
A vizrengeteg mély tisztásain
Arany oszlopon ringó paloták
Ringtak tova s a roppant ölelésű
Hidakra, a Gelléltre és az alvó
Partokra permetélt a holdvilág,
Mint szelid áldás sugott szavai.

Mohón hajoltunk a megtáruuló
Csodálatos kincsekkel megrakott
Lelket tágító roppant éjszakába.
S amint a szépség s a gondolat,
A béke és a munka mérhetetlen
Városa, mint királyi szép ara,
Titkos hívásu nászra öltözött,
A vízben és lelkiünkben visszafényllett
S hogy szőke fejünk fürtje egybefolyt:
Te átöleltél s boldog-gyermekül
Kialtottad még habzó szivedet

A hívó éj boldog hallgatásába:
– Ugy örvendek, hogy rokonod
A finn nem más, mint északi magyar!
[vagyok.

Kicsinyke Aino, népek és világok
Zuhantak el azóta. Mennyi vér,
Mennyi szenvedés, megfojtott ima,
És a világ szétszórt térségein
Mennyi sirgödör! Fürtjeimre is
Rázuzmarázta haragját a tél:
De te nem mulsz. Nem, nem engedhetem,
Hogy a rossz évek hozzád nyuljanak,
Eloítsák szőke fürtid lángocskáit,
Meghervasszák elámuló szemed
Tág kelyheinek kék örömeit:
Gyermek vagy most is és tizennégyéves
S mig nézlek: én is huszéves vagyok.

És most már nincs sötétség a szívemben,
Te vagy a hajnali nagy üzenet
S fajtád csodáját sugárzod felém,
Hogy megint merjünk hinni és szeretni:
Ma finnül hiszünk az Istenben, Aino,
És finnül hiszünk az Emberben is.

A fajtád szíve legyőzte a Gépet,
A Számot és minden borzalmakat.
Oly végtelenül tudatok szeretni:
Hogy nagy szívetek lobogásinál
Ujból Emberré melegült az ember
S a véres-sáros szégyenek után:
Van Emberiség ujból, s van remény.

Kicsike Aino, Észak rögein,
Jég-szörnyek s köd-bozótok titkain
Felragyogott a finn Éjszaki Fény
S besütötte a messzi szíveket
Ma ez melegít mindenkit, ki ember,
Ki lélek, becsület és szeretet.
Ó, ez a napja ma a szenvedőknek,
A bántottaknak, az elcsüggedőknek
S egy uj tavasz roppant ígérete.

Kicsike Aino, elmulik az orkán
S mint egy nyavajatorős Góliát

*Elvágódik majd a világ dühe.
Kain doronga önféjére hull majd...*

*Lesz még szenvedés, de lesz fizetés,
Szent, sérthetetlen lesz majd minden nemzet,
Bármily kicsiny s a századok szerelme:
Annyi vér, szív, agyvelő, szenvedés,
Annyi szorongás és szent áldozat:
Biztonság lesz s nyugodt, termő jövő,
Minden nemzet isten egy gondolatja,
Különös dal, sajátos Istenarc:
Istent s az emberi termést rabolja meg,
Az egyetemes szent harmóniát,
Ki bármelyiknek életére tör.
Mindenik nemzet zsufolt és talaj,
Melyből sajátos Géniusz fakad,
Az Alkotó legszebb igazolása.*

*Lesz Béke, Jog: az eke és a gyár,
Az üzlet és alkotó gondolat
Uj hitü szent munkában összefog:
Az életért, és nem a gyilkolásért.
Csendes, munkás, termő mindennapok,
Szelid barázdák, szépség, gondolat
Dusan fakadó nevető család
Lesz újra az élet értelme, és
Ha nagy jószágú nyári alkonyon,
Mikor kalászba ért már a vetés,
S a közös Anya nagy ígérete
Közeledik az aratás felé,
Az estebe nyuló földek fölött,
A megtöretett test szent asztalán*

*Zsoltáros kéken leng az áhitat
S a barna tüzhely egybeölelő
Biztonságába hazatért család
Elmondta már az estéli imát:
Az anya felfogja a kenyeret,
Mely test és Ige, hit és szeretet
S feléje nyuló drága kis kezek
Mint madárcsőrök repkedik körül,
Az apa pedig mondja csendesen,
Mint emlékeztetést és szent fogadást:*

*– Emlékezzünk most a finnekre is,
Isten után a hála az övék:
Hogy ember lett az ember és megint
Megérti egymás szíve dobogását.
Biztonságunk, hitünk, a hősi vágy
S minden kis élet szent életjoga
Onnan van: hogy a finnek végtelen
Hősi szerelme megváltó csodát
Adott a sárba s vérbe hullt világnak.
Ó, gyermekek, mindenki, ki szeret,
Hős, összefog, jogot véd, gáton áll:
Tagja a halhatatlan finn Hazának
És honfitársuk mindenki, ha arcán
Az Isten arca kiteljesedett.*

*Ó, Aino, Aino, tünékeny virága
az északi rög csoda-erdejének,
Kicsike Aino, sugározz felém:
Hogy tudjak tovább barázdát hasítani,
Vetni, gyomlálni, védeni, hogy tudjak:
Hinni magyarul, hinni emberül.*